

Începuturile arhivisticii în teritoriul dintre Prut și Nistru: Comisia Științifică Gubernială a Arhivelor din Basarabia¹ (1898-1923)

Octavian Dascăl

Keywords: *Historical Archive; Imperial Academy of Sciences; Russian Governmental Commission; Bessarabia; Russian Empire*

Apariția și dezvoltarea arhivisticii în Basarabia, în comparație cu situația din celelalte regiuni integrate statului român în 1918, prezintă particularități interesante, explicabile prin specificul național și contextul istoric și geopolitic manifestat în spațiul dintre Prut și Nistru în secolul al XIX-lea. Conectate la destinul Imperiului rus începând din 1812, începuturile arhivisticii în gubernia răsăriteană au fost marcate de ideile de pionierat ale unor cercuri liberale din cadrul Academiei Imperiale de Știință, preocupate de explorarea, conservarea și valorificarea științifică a tezaurului de mărturie istorico-arheologice de pe întinsele teritorii ale Rusiei. Epoca reformelor liberale din anii ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea a determinat o creștere fără precedent a interesului față de istoria națională nu numai în cele două capitale ale statului, ci și în provincii.

Studiul de față își stabilește, așadar, să investigheze contextualizat aspectele puțin cunoscute publicului românesc cu privire la evoluția arhivisticii în Basarabia, însumând reflecții și teoretizări inspirate de cercetarea unor documente de arhivă din Republica Moldova și România, alături de o bibliografie de specialitate încă puțin exploatată până în acest stadiu. Obiectivul esențial al temei abordate se conturează prin cunoașterea directă și valorificarea experiențelor pozitive ale trecutului și, eventual, prin ridicarea lor la rang de model metodologic.

Plasând în centrul analizei Comisia Științifică Gubernială a Arhivelor din Basarabia, element al sistemului comisiilor științifice ale arhivelor constituit în Rusia la sfârșitul secolului al XIX-lea, demersul conturează apariția și evoluția acesteia ca organism istoric-arheologic și arhivistic regional, precum și principalele sale direcții de activitate: crearea unei "arhive istorice" basarabene și studierea trecutului istoric al regiunii, în contextul în care Basarabia dobândise în perioada 1865-1873 statut de gubernie, cu centrul administrativ în orașele Chișinău și Odessa. Ca poziție geopolitică, Basarabia era una dintre provinciile est-europene de margine, fapt care în bună măsură explică excluderea sa inițială din experimentul instituirii de comisii științifice ale arhivelor în guberniile centrale ale Rusiei. Investigația se rezumă la un interval cronologic limitat la anii 1898-1923, data de început fiind impusă de

¹ Denumirea originală: *Бессарабская Губернская Учёная Архивная Комиссия*.

instituirea oficială a comisiei basarabene, iar data de încheiere de demisia ultimului președinte al ei, Paul Gore.

Elucidarea problematicii nu poate fi însă privată de retrospectiva preliminară a stării de lucruri a arhivelor rusești în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și nu poate face abstracție de metamorfozele comisiei științifice dictate de schimbările politice majore intervenite în statalitatea basarabeană în anii 1917-1918, apoi de efectele politicii centralizatoare promovate de statul român.

Stadiul cercetărilor moldo-românești asupra istoricului Comisiei Științifice a Arhivelor din Basarabia este cel mult unul incipient, dacă nu chiar inexistent. Sistemul comisiilor științifice guberniale ale arhivelor s-a aflat însă în centrul atenției istoricilor ruși încă din epoca țaristă și, parțial, istoricii sovietici l-au scrutat la rândul lor, dar el încă nu a beneficiat de o analiză profundă și multilaterală; interesul a renăscut în mediul academic din Federația Rusă începând din anii '90. În linii mari, cercetarea rusă și sovietică s-a axat fie pe direcțiile distincte ale activității comisiilor – cum ar fi crearea și completarea cu material documentar a "arhivelor istorice" regionale, ori analiza critică a producțiilor istoriografice ale membrilor –, fie, frecvent, pe parcursul propriu-zis al celor mai importante comisii științifice. Tema și-a revigorat actualitatea, având în vedere că aceste societăți teritoriale au oferit un model unic de cercetare colectivă, a cărui amploare și diversificare nu au cunoscut un echivalent. Practic, momentul creării lor inaugurează preocupările istorice și etnografice sistematice în teritoriu. Într-un răstimp relativ scurt, comisiile științifice ajung locașuri de cultură originale, interesul periferiei față de istoria ținutului natal se transformă în tradiție culturală, iar îndeletnicirile cultural-științifice ale intelectualității locului, exercitate, desigur, la un nivel amator, devin un scop în sine, o "chestiune de onoare", forma principală, uneori chiar unică, de manifestare a individualității. În sfârșit, necesitatea studierii experienței acumulate de comisiile științifice ale arhivelor este argumentată și de faptul că acestea constituie o parte integrantă a procesului istoriografic de la începutul secolului al XX-lea, care încetează a sta exclusiv sub monopolul academic central; ideea "descentralizării" științei istorice, activă în aspirația de a scrie istoria nu de la Moscova și Petersburg, ci "de jos", de la periferie, a alcătuit nucleul teoriei "regionalismului" istoriografic, fundamentat în epocă de către istoricul și filosoful rus A. P. Șciapov².

1. Comisiile științifice ale Arhivelor în Rusia

În miezul crizei politice și identitare a Rusiei țariste din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intelectuali de orientare liberală din cadrul Academiei Imperiale de Știință au inițiat reforma arhivelor, definind epistemologic arhivistica drept auxiliu al arheologiei și afirmând importanța studierii documentelor vechi atât pentru

² A se vedea Sviatoslav S. Brazevich, *О формировании социолого-антропологической концепции А.П. Щанова*, "Sotsiologicheskie issledovanija" 8 (august 2011), p. 48-57 *arud* <http://ebiblioteka.ru/browse/doc/26024138>. A. P. Șciapov (1831-1876), istoric, publicist, filosof și sociolog, profesor de istorie a Rusiei la Academia Teologică și la Universitatea din Kazan: adept al ideilor de largă descentralizare a statului, a teoretizat instituirea unui sistem bazat pe organe de autoconducere regională (numite "consilii regionale ale zemstvelor"), adresându-se țarului Alexandru II în anul 1861 cu două ample scrisori în acest sens.

cercetarea aplicată, cât și pentru rezolvarea problemelor practice din numeroasele și birocratizatele instituții ale statului. Un aspect esențial al reformei viza explorarea și valorificarea moștenirii spirituale prin înființarea în gubernii a comisiilor științifice arheografice și arheologice și, totdată, a arhivelor istorice, destinate a sta sub tutela Institutului Arheologic al Academiei de Științe.

Ideea largii accesibilizări și a studierii asidue a mărturiilor antichității a aparținut în bună măsură senatorului Nikolai Vasilievici Kalaciov, academician și doctor în drept al Universității din Sankt-Petersburg³, a cărui contribuție esențială s-a manifestat prin promovarea la primul congres arheologic de la Moscova (16-28 martie 1869) a ambițiosului plan de reformă a arhivelor, susținut de țarul Alexandru III, în calitate de președinte de onoare al Societății de Studii Istorice din Rusia. N. V. Kalaciov a propus într-o primă etapă naționalizarea tuturor arhivelor statului care prezentau importanță istorică și culturală, înființarea unei autorități unice de administrare a acestora (o Comisie Centrală a Arhivelor) și fondarea în gubernii a “arhivelor istorice”, pe lângă care să funcționeze “comisii științifice de studii istorice”, prevăzute cu statut de instituții de arhivă semioficiale și de societăți istorice locale⁴. Stăruințele savantului s-au concretizat la 13 aprilie 1884, când țarul a aprobat Hotărârea Comitetului de Miniștri cu privire la instituirea arhivelor istorice guberniale și a comisiilor științifice guberniale ale arhivelor, demers conceput drept experimental în guberniile Orlov, Riazan, Tambov și Tver, unde aceste foruri erau subordonate Academiei Imperiale de Științe, “îndrumate” de către Institutul Arheologic și plasate sub “tutela nemijlocită” a guvernatorilor⁵. În actul normativ, atribuțiile comisiilor erau specificate astfel:

“1) Examinarea și clasificarea tuturor dosarelor și hârtiilor destinate spre vânzare cu kilogramul și aflate în arhivele autorităților guberniale și regionale, precum și extragerea din acestea a tuturor documentelor care au o importanță istorică sau științifică. Aceste documente se vor preda arhivelor istorice înființate pe lângă fiecare reședință de gubernie. Comisiile științifice sunt obligate a înregistra aceste documente și a le trece în opisele speciale alfabetice,

³ N. V. Kalaciov (1821-1885) și-a început în 1840 activitatea consacrată descoperirii vestigiilor trecutului, în paralel cu studierea dreptului rusesc vechi, în cadrul comisiei arheografice a Universității din St. Petersburg. În calitate de bibliotecar la Arhiva Principală a Ministerului Afacerilor Externe, își începe călătoriile de documentare prin Rusia, scrie studii și articole cu privire la monumentele istorice și arheologice și la documentele vechi din arhivele instituțiilor guvernamentale, înființează muzee și biblioteci regionale, susține la Universitatea din Moscova prelegeri despre istoria instituțiilor statului, despre arhivistică, codicologie și diplomatică. Urmează apoi o carieră didactică, științifică și politică ascendentă: șef al arhivei secției a II-a a Cancelariei Imperiale (s-a ocupat, printre altele, de redactarea întregii legislații a țarului Alexandru II referitoare la eliberarea țăranilor din șerbie), director al Arhivei Ministerului Justiției din Moscova, iar în 1878 fondator și director al Institutului Arheologic din St. Petersburg (cea dintâi instituție de învățământ superior din Rusia, care dispunea de o secție de arhivistică rezervată pregătirii specialiștilor-arhiviști și paleografi, după modelul vestitei *École des Chartes* din Paris).

⁴ A. N. Но́ров, *Губернские ученые архивные комиссии и их значение*, Moscova 2011, *Kniga Po Trebovaniju*, p. 8-9.

⁵ A se vedea <http://www.old.frip.ru/newfrip/cnt/news/history/01/021/>.

a le clasifica și grupa în așa fel încât să poată servi ca înlesnire pentru studii și cercetări științifice. 2) Ridicarea spre păstrare din arhivele oficiale ale statului a tuturor documentelor și dosarelor care pot prezenta vreun interes istoric. 3) Inventarierea și descrierea tuturor arhivelor statului și a celor particulare.”⁶

Principalele sarcini ale comisiilor vizau, așadar, evaluarea minuțioasă a arhivelor deținute de instituțiile statului (inclusiv de cele desființate în secolele al XVIII-lea-al XIX-lea), a arhivelor mănăstirești și nobiliare planificate pentru distrugere pe criteriul inutilității lor în fluxul activităților curente și, ulterior, constituirea documentelor respective în stocuri de arhive istorice. În plus, comisiile au desfășurat activități arheografice și arheologice, îndeplinind cumulativ funcțiile câtorva societăți științifice⁷. În majoritatea guberniilor, comisiile științifice au creat biblioteci publice și muzee regionale și au efectuat cercetări etnofolclorice și săpături arheologice, difuzându-și rezultatele în cadrul a patru congrese arheologice desfășurate între 1900 și 1914. Cele 41 de comisii științifice și-au publicat rapoartele de activitate, procesele-verbale ale ședințelor – transmise anual Institutului Arheologic din St. Petersburg –, au editat inventare, îndreptare și ghiduri de arhivă. Un loc de prim rang în planul de tipărire al comisiilor l-au ținut studiile și lucrările științifice ale membrilor, orientate mai cu seamă asupra istoriei instituțiilor, a genealogiilor și biografiilor demnitarilor laici ori religioși din gubernii. “Arhive istorice” reprezentative au fost create în guberniile Nizhegorodsk, Tambov, Riazan, Orenburg, Kostroma, Iaroslav, Vladimir, Perm’, Cernigov, Kaluga, Voronezh.

Din diverse motive însă, nu toate organismele de acest tip și-au atins obiectivele enunțate, situație valabilă și pentru comisia științifică a guberniei basarabene. Marele blocaj al comisiilor arhivelor din statul birocratic centralizat țarist a fost o consecință directă a penuriei materiale proprii, precum și a unui statut oficial bine definit, ceea ce a determinat limitarea competențelor în relațiile cu instituțiile statului. Deși plasate în subordinea Institutului Arheologic și în responsabilitatea directă a guvernatorilor, comisiile științifice nu au beneficiat de finanțare de la buget, fiind nevoite să supraviețuiască strict din cotizațiile membrilor și din contribuțiile modeste ale orașelor, zemstvelor, ale instituțiilor și persoanelor particulare. Abia în anul 1914 guvernul a stabilit alocarea de mici subsidii, însă Primul Război Mondial, apoi Revoluția bolșevică și atribuirea unui rol politic instituțiilor arhivistice, chemate să contribuie la consolidarea politico-ideologică a statului sovietic, au marcat declinul și, în cele din urmă, desființarea lor⁸.

2. Situația arhivelor din Basarabia în anii stăpânirii rusești. Comisia Științifică a Arhivelor Basarabiei

⁶ *Ibidem*.

⁷ A. N. Norțov, *op. cit.*, p. 10.

⁸ Prin decretul *Cu privire la reorganizarea și centralizarea arhivelor* al Sovietului Comisarilor Poporului din RSFSR din 1 iunie 1918; a se vedea <http://www.dporudn.com/article/68> și Václav Letošník, *Reforma arhivelor în Rusia* (trad. Stoica Nicolaescu), “Revista Arhivelor” 1 (1924-1926), 1-3, p. 312-316.

Primii creatori oficiali de documente din Basarabia datează din perioada anterioară războiului ruso-turc din 1806-1812. Anexarea Basarabiei la Rusia a marcat instituirea unui sistem arhivistic defectuos, concentrat în jurul rezervării rolului esențialmente de natură patrimonială. În urma Păcii de la București (28 mai 1812), toată documentația veche a instituțiilor moldovenești din ținuturile basarabene a fost strămutată la Iași, unde în anii 1808-1813 s-a stabilit reședința senatorilor ruși președinți ai Divanurilor principatelor Moldova și Valahia. La încetarea regimului de ocupație rusă, din capitala Moldovei, rămasă în Imperiul otoman, au fost transferate la Chișinău arhiva ulterior denumită "a senatorilor" și arhiva Exarhatului moldo-valah din 1808-1813. Prima dintre acestea a stat la temelia formării celei mai mari arhive a Basarabiei, "Arhiva Administrației (Regiunii) Basarabiei", iar a doua a alcătuit "Arhiva Consistoriului Duhovnesc". Astfel, într-o epocă în care arhivele, după expresia lui Charles-Victor Langlois, reprezentau în primul rând "arsenalul de probe juridice ale unor drepturi", ele nu și-au putut îndeplini acest rol în Basarabia perioadei 1813-1818, atunci când regiunea s-a bucurat de statutul de relativă autonomie în baza legislației rusești extinse aici și a "Legii Țării", normă juridică, însă practic inaplicabilă în lipsa documentelor vechi create în Moldova de la est de Prut⁹.

Importante documente referitoare la istoria Basarabiei au fost create la Odessa sau au fost strămutate aici din Arhiva Administrației Basarabiei începând din anul 1822, când, alături de guberniile Ekaterinoslav, Herson și Taurida, regiunea intră sub jurisdicția guvernatorului general al Novorossiei și Basarabiei. În orașul de la Marea Neagră se afla și biblioteca Societății Imperiale de Istorie și Antichități, care beneficia de multe donații de documente moldovenești, făcute de către boieri, funcționari ruși și preoți basarabeni. Alte acte de valoare erau depozitate în arhivele instituțiilor și ministerelor centrale din St. Petersburg și Moscova (spre exemplu, în Arhiva Principală a Ministerului Justiției, al cărei singur cercetător a fost probabil Leon A. Casso¹⁰). Arhivele basarabene aflate la Odessa nu au fost repatriate nici cu ocazia desființării Guvernământului general al Novorossiei și Basarabiei și proclamării Guberniei Basarabiei (1873). Președintele din 1908 al comisiei, Paul Gore, a ridicat fără succes problema preluării documentelor basarabene aflate la Odessa, "fără de care nu se poate scrie istoria Basarabiei", insistând în ultimă instanță ca acestea să fie măcar transferate Arhivei Administrației Regiunii Basarabia¹¹.

O atare comisie științifică a arhivelor, ca parte componentă a sistemului comisiilor științifice ale arhivelor guberniale și al arhivelor istorice de pe lângă acestea, constituit în anii 1880-1890, a apărut în provincia dintre Nistru și Prut cu o întârziere de 14 ani față de regiunile centrale ale Rusiei. Decalajul a fost cauzat nu

⁹ Cf. Ioan N. Halipra, *Общий обзор главнейших правительственных архивовъ города Кишинева, съ очеркомъ о деятельности бывшихъ комиссій по разборке этихъ архивовъ*, în Idem, *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Коммиссии. Печатано подъ редакціей правителя дель Коммиссии И.Н.Халипы*, I, Chișinău 1900, p. 265-326 (266-267).

¹⁰ Scriitor și publicist, legiuitor și eminent jurist al vremii sale, Leon Casso (1865-1914) a fost ministru al Instrucțiunii Publice în guvernele lui P. A. Stolypin din 1910-1914.

¹¹ A se vedea Paul Gore, *Архивеле*, "Revista Arhivelor" 1 (1924-1926), 1-3, p. 8-20 (16).

atât de interesul scăzut al categoriilor culte față de tezaurul istorico-arheologic al locului, cât mai ales de lipsa resurselor financiare necesare organizării activității sistematice în arhive. Inițiativa înființării comisiei a aparținut episcopului școlar al regiunii Odessa, Crisant P. Solski (un velicorus pasionat de istorie și arheologie), și consilierului de stat Nicolae D. Codreanu, boier basarabean, director al Liceului real nr. 1 din Chișinău. Corespondența guvernatorului Basarabiei, generalul locotenent Al. P. Konstantinovici, cu ministrul Afacerilor Interne și cu directorul Institutului Arheologic dezvăluie faptul că, în cazul Basarabiei, aprobarea autorităților pentru fondarea comisiei a avut anumite rațiuni politice. Se considera că deschiderea arhivelor provinciale, studierea monumentelor și a destinelor istorice ale trecutului ar fi exprimat atașamentul unei populații majoritar neruse față de valorile spirituale rusești și ar fi cultivat în rândurile sale sentimente patriotice și spirit civic.

Inaugurarea comisiei arhivelor a avut loc la 23 august 1898¹², într-o notă solemnă, în prezența episcopului Chișinăului și al Hotinului și a altor notabilități locale. În alocuțiunea sa, guvernatorul Konstantinovici s-a arătat peste măsură de încântat de “sincerele sentimente patriotice” ale poporului, lăudând efortul inițiatorilor: Academia de Științe, Institutul Arheologic, intelectualitatea locală din Basarabia – provincie care, după aprecierea sa, “deși multinațională, duce o viață pe deplin rusească, alături de guberniile cu populație curat rusă”¹³. Guvernatorul a mulțumit tuturor autorităților care “au venit în întâmpinarea” ideii de creare a comisiei științifice, în mod deosebit celor 200 de funcționari care își exprimaseră dorința de a-i fi membri, simpatizanților, directorului Liceului Real nr. 1, care a pus la dispoziție un sediu pentru bibliotecă, arhivă și muzeu. La propunerea sa, conducerea comisiei i-a inclus pe Nicolae D. Codreanu (în calitate de președinte), pe Alexandr L. Krylov¹⁴ (ca vicepreședinte) și pe Ioan N. Halippa¹⁵ (secretar). În ședința de inaugurare, membrii și simpatizanții au convenit asupra principalelor probleme financiare și organizatorice, cum ar fi fixarea cotizației lunare în cuantum de la 50 de kopeici până la 25 de ruble, ori aprobarea regulamentului de organizare și funcționare, în baza căruia membrii și simpatizanții urma să se întrunească în fiecare sâmbătă la sediul din incinta liceului¹⁶.

¹² Arhiva Națională a Republicii Moldova [în continuare. ANRM], fond *Бессарабская Губернская Учёная Архивная Комиссия (Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia)*, ds. 1/1899-1907, f. 1-2.

¹³ I. N. Halippa, *Идея губернскихъ ученыхъ архивныхъ комиссій по Н.В. Калачову, И.Е. Андреевскому и А.Н. Труворову и учреждение комиссий въ г. Кишиневе*, în *Idem. Труды cit.*, I, p. 1-26 (23).

¹⁴ Directorul școlilor populare din Basarabia, membru al mai multor societăți istorice și arheologice din Rusia.

¹⁵ I. N. Halippa (1871-1941), inspector al Seminarului Teologic din Chișinău și inspector al școlilor populare din județul Chișinău, istoric, cercetător al arhivelor Basarabiei, frate mai mare al cunoscutului militant naționalist Pantelimon Halippa. Arestat în vara lui 1940 de către autoritățile sovietice, a decedat un an mai târziu în închisoare.

¹⁶ ANRM, *Бессарабская Губернская Учёная Архивная Комиссия (Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia)*, ds. 1/1899-1907, f. 2.

*Lucrările Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei*¹⁷ cuprind procesele verbale și jurnalele ședințelor din primii ani de activitate. De-a lungul întregii perioade de existență a comisiei științifice au avut loc două adunări generale anuale, ținute în prezența Guvernatorului provinciei și a episcopului Chișinăului și Hotinului, și 30 de ședințe anuale particulare restrânse, cu participarea membrilor cu preocupări științifice; aceste întruniri prilejuiau ample dezbateri legate de necesitatea adoptării unor măsuri pentru îmbunătățirea activităților și se citeau referate pe teme de istorie și arheologie.

Pentru a-și atinge principalul obiectiv – constituirea “Arhivei Istorice a Basarabiei” –, comisia și-a propus să întreprindă, într-o primă etapă, examinarea după inventar (în măsura în care existau inventare) a existentului de documente din arhivele guvernamentale locale, apoi verificarea activității comisiilor de selecționare care, începând din anul 1852, au funcționat succesiv pe lângă instituțiile de arhivă. După aproape doi ani de investigații în arhivele guvernamentale, I. Halippa a scris articolul intitulat *Privire generală asupra principalelor arhive guvernamentale din Chișinău, cu o prefață despre activitatea fostelor comisii de selecționare ale acestor arhive*¹⁸. Problematika structurii și stării arhivelor instituțiilor oficiale ale Basarabiei a fost reluată de către Paul Gore (ultimul președinte al Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei), în articolul *Arhivele*¹⁹, dar o descriere completă a conținutului documentelor eminate de instituțiile Basarabiei în perioada 1808-1917 se află în *Îndrumătorul* din 2004²⁰.

Debutând concomitent cu anexarea teritoriului la Rusia, arhivele din Basarabia au avut drept bază de clasificare structurală instituțiile statului, autoritățile oficiale militare și civile, precum și pe acelea ale autoadministrării locale (Zemstva gubernială și cele județene), creatoare de documente; prin urmare, câte instituții atâtea secțiuni de arhivă, fiecare secțiune având altă numerotare. Organ executiv suprem al provinciei până în anul 1865, Administrația Regiunii Basarabia a produs cea mai mare și mai valoroasă arhivă a Basarabiei, compusă din 35 de secții, printre care: Secția Senatorială (1808-1812, cu 4.415 de dosare), Cancelaria *Namesnik*-ului (Rezidentului) Plenipotențiar²¹ al Regiunii Basarabiei (1810-1824, cu 521 de dosare), Comitetul Provizoriu al Regiunii Basarabia (1816-1832, cu 327 de dosare), Consiliul Regional al Basarabiei (1818-1873, cu 5.591 de dosare), Cancelaria Guvernatorului militar (1812-1890, cu 200 de dosare), Cancelaria Guvernatorului civil (1812-1917, cu 3.700 de dosare), Palatul de Finanțe (1813-1917, cu 3.000 de dosare), Direcția Moșiilor Închinatelor Mânăstirilor Străine (1802-1918, cu 2.047 de dosare), Direcția Domeniilor Statului din Basarabia (1839-1869, cu 272 de dosare)²².

¹⁷ I. N. Halippa, *Труды* cit., I-III. Chișinău 1900, 1902, 1907.

¹⁸ Idem, *Общій* cit., p. 265-326.

¹⁹ P. Gore, *op. cit.*

²⁰ Serviciul de Arhivă a Statului al Republicii Moldova-ANRM, *Îndrumător al Arhivei Naționale a Republicii Moldova*, 1: *Până la anul 1917*, Chișinău 2004.

²¹ General locotenent A. N. Bahmetiev (1774-1841), guvernator general militar al Guberniei Podolia.

²² ANR, fond *Direcția Generală a Arhivelor Statului* [în continuare, DGAS], ds. 6/1938, f. 78.

În descrierea lui I. Halippa, întreaga arhivă era depozitată până în anul 1909 “într-un hambar de cărămidă umed și complet neîncălzit, închiriat de la o persoană particulară la prețul de închiriere de 7.000 de ruble pe an”, în care rafturile erau

“amplasate perpendicular cu geamurile sau de-a lungul pereților și erau ticsite cu pachete voluminoase de documente legate cu sfoară, iar în parte, cu Colecțiile de Legi sau cu alte cărți [...]; inventarul arhivei – opisurile alfabetice, registrele de intrare-ieșire ș. a. se păstrează în mica încăpere a cancelariei [...], unde lucrează permanent un arhivar (600 ruble/an), un ajutor de arhivar (400 ruble/an) și un scrib angajat cu ziua (100 ruble/an); de altfel, fără o bogată experiență în muncă este dificil de găsit dosarul căutat, deoarece nu există o numerotare generală a pachetelor de documente, prin urmare, este necesar a avea în memorie schema amplasării numeroaselor secții ale arhivei în complicata rețea a rafturilor.”²³

Aceeași stare jalnică a arhivei a putut fi constatată de Paul Gore cu câteva decenii mai târziu (după unirea Basarabiei cu România), când arhiva se afla abandonată

“în subsolul sediului gubernial, care nu se încălzește, este sombru și umed, îl înconjoară locuințele servitorilor din «*Pravlenie*» sau «directorat» [în fostul sediu al guvernatorului a funcționat, după anul 1918, Directoratul de Interne al Basarabiei – n. n.], aproape toată ziua arde focul în bucătăriile locuințelor acestora, nu există nicio siguranță împotriva focului și întreaga arhivă este periclitată de toți dușmanii arhivelor, cari pot exista.”²⁴

Raportul secretarului comisiei științifice, prezentat la prima adunare generală (17 ianuarie 1899), a dezvăluit că vechile comisii de selecționare, în excesul de zel de care au dat dovadă, au aprobat eliminarea din principala arhivă a Basarabiei a 6.898 din 8.606 de dosare de o reală valoare istorică²⁵. Nu a fost singurul caz de distrugere de arhivă; sunt de pomenit aici arhiva Tribunalului districtului Chișinău – ale cărei documente de până în anul 1888 au fost supuse selecționării –, arhiva zemstvei guberniale, aceea a Adunării Judecătorilor de Pace din Chișinău ori a judecătorilor de ținut. În general, au avut de suferit arhivele mai vechi, ale așa-zișilor creatori de documente “semimoldoveni”²⁶, fapt petrecut în pofida realității că depozitele de arhivă din Chișinău nu erau deloc supraîncărcate, iar *Regulamentul de norme privind selecționarea documentelor*, adoptat la congresul arheologic din Kiev (1899), reluase vechea teză a lui N. V. Kalaciiov, potrivit căreia “trebuie păstrat totul: de aceea se instituie comisii științifice ale arhivelor”²⁷. Congresul a lansat restructurarea comisiilor de selecționare din Rusia, urmând un model propus anterior de I. Halippa,

²³ I. N. Halippa, *Общій* cit., p. 268.

²⁴ P. Gore, *op. cit.*, p. 16.

²⁵ I. N. Halippa, *Протоколы и журналы заседаний Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, in *Idem, Труды* cit., I, p. 375-421 (395).

²⁶ *Idem, Общій* cit., p. 266.

²⁷ *Idem, Протоколы* cit., p. 385-386.

potrivit căruia comisiile de selecționare trebuia să includă juriști, istorici cunoscători ai învățământului, un funcționar al Direcției de Statistică și, de asemenea, cunoscători ai paleografiei și limbii slave vechi. P. Gore, la rândul său, atrăgea atenția asupra problemei selecționării documentelor, adevărata “piatră de încercare” a arhivisticii: “Nicio instituție nu trebuie să aibă drept a decide soarta vreunui dosar fără îndrumarea specială a unei comisii de arhivari sau a unei persoane pregătite pentru rezolvarea acestei chestiuni...”²⁸.

Dacă arhivele guvernamentale din Chișinău nu puteau contribui cu mult material documentar la alcătuirea arhivei istorice a Basarabiei, membrii comisiei științifice sperau că aceasta s-ar fi putut îmbogăți cu fondurile particulare ale familiilor nobile din provincie, recunoscute ca atare și din 1818 asimilate nobilimii rusești de către o comisie specială a Senatului. Arhivele nobiliare conțineau elemente prețioase referitoare la viața publică a acestei clase sociale și, deosebit de important, informații privind istoria proprietății funciare din secolele al XV-lea-al XVIII-lea. Comisia a depistat la mănăstirile și conacele boierești vechi documente moldovenești, hrisoave, urice și alte documente “doveditoare” ale drepturilor răzeșilor, de exemplu, piese monetare și diverse obiecte de colecție. În realitate, “donatorii” de documente vechi erau chiar “vânzători”, însă, din cauză că forul basarabean era lipsit de fonduri suficiente, chestiunea bibliotecii și îndeosebi a muzeului comisiei științifice nu și-a găsit o rezolvare mulțumitoare. Prin stăruințele lui I. Halippa, colecția documentară și numismatică unică și biblioteca “celui dintâi arheolog al Basarabiei”, Ion C. Suruceanu, au îmbogățit fondul de carte al comisiei basarabene²⁹. La acesta s-au adăugat 100 de volume în limbi străine cumpărate de la anticariatele editurii “Frații Șaraga” din Iași și alte câteva sute de titluri bibliografice, achiziționate de la anticariate, societăți istorico-arheologice, comisii științifice ale arhivelor și persoane particulare din Rusia, care au format Muzeul de Arheologie și Științe ale Naturii³⁰. Cele 1.865 de dosare din perioada 1814-1917 ale Arhivei Adunării Deputaților Nobilimii se aflau într-o bună stare de conservare, dispuneau de un registru general cronologic, astfel că cercetătorii ei (A. L. Krylov, P. Gore, I. Frățiman, V. G. Kurdinovski ș. a.) au pledat cu insistență pentru atragerea reprezentanților de seamă ai nobilimii în comisia științifică, sperându-se că aceștia vor depune documentele și colecțiile lor de antichități, care, împreună cu Arhiva Deputaților Nobilimii, ar putea forma o mare “Arhivă Istorică a Nobilimii Basarabiei”³¹. Acest deziderat nu s-a realizat, dar valorificarea științifică a arhivelor guvernamentale a înregistrat rezultate notabile³², mai ales datorită efortului publicistic remarcabil al secretarului Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei, Ioan Halippa. Redactor al volumelor I-III ale *Lucrărilor Comisiei Științifice ale Arhivelor Basarabiei*, Halippa însuși a semnat, numai în volumul I, nouă articole și studii

²⁸ P. Gore, *op. cit.*, p. 18.

²⁹ I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 377-378.

³⁰ *Ibidem*, p. 411-420.

³¹ P. Gore, *Despre Nobilime și arhiva ei după Unire*, “Din trecutul nostru” 4 (aprilie-iulie 1936), 31-34, p. 184-186 (184).

³² ANRM, *Бессарабская Губернская Ученая Архивная Комиссия (Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia)*, ds. 1/1899-1907, f. 1.

pentru care, în cadrul celei de-a doua adunări generale (14 martie 1899), i s-a fixat un onorariu majorat la 40 de ruble “pe fila tipărită”³³. În *Buletinul Eparhiei Chișinăului* erau publicate cu regularitate studii și articole ale membrilor comisiei, între acestea semnificative fiind articolele *Câteva cuvinte despre înființarea Comisiei Științifice ale Arhivelor Basarabiei* și *Știri de la Comisia Arhivelor Basarabiei*, în care era prezentat întregul program al activității de centralizare a izvoarelor arheologice și arheografice. De numele lui Halippa se leagă și întocmirea primei hărți arheologice a Basarabiei, lansată la al XI-lea Congres arheologic din Kiev (august 1899)³⁴, dar, mai cu seamă, descrierea amănunțită a dosarelor 1-500 din “Arhiva Senatorilor Divanurilor Reunite ale Moldovei și Țării Românești”³⁵, operă continuată în 1909 de către istoricul Radu Rosetti³⁶. Cei doi au revelat informațiile cuprinzătoare despre instituțiile rusești de ocupație din intervalul 1808-1812, despre abuzurile administrației și ale funcționarilor, ori despre viața cotidiană a Țărilor Române, ilustrată în textele integrale ale petițiilor primite de către președinții Divanurilor și în răspunsurile acestora. Demne de consemnat sunt, la fel, contribuțiile științifice³⁷ ale arhiepiscopului Arsenie Stadnițki³⁸, precum și ale lui Iustin S. Frățiman³⁹.

Corespondența productivă a comisiei din Chișinău cu organisme similare, cu forurile academice superioare, cu asociațiile istorico-arheologice, cu muzeele și

³³ I. N. Halippa, *op. cit.*, p. 403-404.

³⁴ *Ibidem*, p. 408.

³⁵ *Idem*, *Описание Архива Г.г. Сенаторовъ, председательствовавшихъ въ диванахъ княжествъ Молдавіи и Валахиі съ 1808 по 1813 гг.*, in *Idem*, *Труды cit.*, I, p. 327-374; *Idem*, *Описание Архива Г.г. Сенаторовъ (россійскихъ), председательствовавшихъ въ диванахъ княжествъ Молдавіи и Валахиі съ 1808 по 1813 гг. (Продолженіе. Дела съ № 101-го по № 300-й)*, in *Idem*, *Труды cit.*, II, p. 341-424; *Idem*, *Описание Архива Г.г. Сенаторовъ (россійскихъ), председательствовавшихъ въ диванахъ княжествъ Молдавіи и Валахиі съ 1808 по 1813 гг. (Продолженіе. Дела съ № 301-го по № 500-й)*, in *Idem*, *Труды cit.*, III, p. 442-508.

³⁶ A se vedea Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806-1812. I. Cauzele războiului. Începutul ocupației*, “Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, 31 (1909), p. 359-527; *Idem*, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806-1812. II. Negocierile diplomatice și operațiunile militare dela 1807 la 1812: amănunte relative la ambele țeri*, “Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, 31 (1909), p. 581-723; *Idem*, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806-1812. III. Amănunte asupra Moldovei dela 1808 la 1812*, “Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, 31 (1909), p. 41-180; *Idem*, *Arhiva senatorilor din Chișinău și ocupația rusească dela 1806-1812. IV. Amănunte asupra Țării-Românești dela 1808 la 1812*, “Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, seria II, 31 (1909), p. 183-350.

³⁷ <http://chisinaul.blogspot.ro/2011/11/iustin-fratiman.html>.

³⁸ Rector al Academiei teologice din Moscova, cercetător meticolos al Arhivei Consistoriului Duhovnesc – sursa primară a tezei sale de doctorat *Gavriil Bănulescu-Bodoni. Exarh al Plaiurilor (1808-1812) și Mitropolit al Chișinăului (1895)*.

³⁹ Viitor membru corespondent al Academiei Române, s-a distins prin cercetări de istorie bisericească locală (*Probleme privitoare la eparhiile din Basarabia*, 1901, *Eparhiile Proilaviei și Hotinului*, 1901, *Episcopul Iacob Stamate al Hușilor*, 1901, *Episcopul Inochentie al Hușilor*, 1903); după 1918 a semnat studii interesante în legătură cu trecutul bisericesc al Basarabiei (*Administrația bisericească la românii transnistreni între Bug și Nistru*, 1920 și *Studiu contributiv la istoria Mitropoliei Proilaviei (Brăila)*, 1923).

bibliotecile din Rusia, de asemenea relațiile inițiate cu societățile științifice din străinătate, inclusiv din România, prin efectuarea schimburilor reciproce de informații și literatură de specialitate, a deplasărilor în scopuri de documentare și depistare de documente privind istoria Basarabiei la Odessa, Kiev, Moscova, St. Petersburg, Iași, au contribuit la creșterea popularității și autorității Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei în primii ani ai secolului al XX-lea. O consecință benefică imediată a fost aceea că instituțiile guvernamentale din Chișinău au încetat să mai trimită copiile inventarelor fondurilor lor către Comisia Științifică a Arhivelor Guberniei Taurida, la Odessa⁴⁰.

3. De la Comisia Științifică a Arhivelor Basarabiei la Sucursala Arhivelor Statului

Rezultatele pozitive înregistrate de comisiile arhivelor din Rusia la începutul secolului al XX-lea au coincis cu perioada istorică caracterizată de accentuarea crizei politice și economice a statului în anii războiului ruso-japonez și ai celei dintâi revoluții rusești din 1905. Declinul a cuprins și sferile culturii și științei, unde elementele organizaționale și instituționale de bază se regăseau în birocracia civilă conservatoare, nepăsătoare și dezinteresată de luminarea poporului, dar în mod special în mediile etnoculturale nerusești, influențate de tendințe secesioniste.

Începând cu 20 ianuarie 1908, toate activitățile Comisiei Științifice Guberniale a Arhivelor Basarabiei poartă amprenta ultimului ei președinte, Paul Gore (1875-1927), fruntaș al culturii și vieții publice, istoric, arhivist, genealogist și heraldist “al Basarabiei și al țării întregi...”⁴¹ Primul președinte al Societății Culturale moldovenești de la 1905 a făcut carieră în administrația centrală și locală basarabeană ca mareșal al nobilimii județului Orhei, deputat al nobilimii județului Chișinău, consilier de stat și deputat în Adunarea Constituantă a Rusiei din 1917. S-a evidențiat printr-o strălucită carieră științifică în calitatea sa de membru al multor societăți științifice rusești și europene. Cel mai bun cunoscător al istoriei Basarabiei și al conținutului arhivelor guvernamentale din Basarabia, P. Gore era preocupat în cel mai înalt grad de spița genealogică a familiei sale. A studiat cu râvnă Arhiva Adunării Deputaților Nobilimii, iar ca președinte al comisiei științifice a luptat vehement împotriva ideii de mutare a Arhivei Senatorilor la Odessa, concomitent făcând demersuri insistente pentru aducerea la Chișinău a importanțelor documente basarabene aflate în Rusia. A visat, după 1918, la constituirea unei “Arhive Centrale Moldovenești” la Iași, “centrul culturii noastre moldovenești, unde trebuie să aducem noi, Basarabenii, împreună cu frații Bucovineni, toate comorile trecutului nostru...”⁴² A oferit chiar el cel dintâi exemplu, lăsând prin testament Bibliotecii Centrale Universitare din Iași voluminoasa sa bibliotecă, iar filialei din Iași a Arhivelor Statului tot ce avea “mai vechiu, însemnat și moldovenesc” în arhiva sa personală⁴³. Cu mult înainte de a fi ales președinte al comisiei științifice, P. Gore a inițiat și a

⁴⁰ I. N. Halippa, *Протоколы* cit., p. 408.

⁴¹ ANR, fond *personal Gore Paul*, ds. 10/1876-1923, f. 4.

⁴² P. Gore, *Arhivele* cit., p. 19.

⁴³ *Ibidem*, p. 20.

menținut o activă corespondență cu personalități culturale și publice din București și Iași, a întreprins călătorii de documentare în arhivele românești, unde i-a cunoscut pe Dimitrie Onciul și pe Sever Zotta⁴⁴. Nu a fost străin de practica arhivistică rusă și europeană, familiarizat fiind cu problemele generale și particulare ale arhivelor europene (păstrarea și conservarea documentelor, selecționarea, valorificarea, accesul la documente etc.), punctând adesea asupra organizării și rolului arhivelor ca instituție a statului în celebrul studiu *Arhivele*⁴⁵.

Prin prisma rapoartelor anuale, situația Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei se prezenta drept precară în preajma Primului Război Mondial. Numeric, în 1913 nu depășea 300 de membri, iar bugetul minim, bazat pe autofinanțare, a favorizat modeste achiziții de documente, colecții de obiecte de artă și piese arheologice. Comisia nu a avut niciodată un sediu propriu – ședințele au continuat să se desfășoare în sala de protocol a Liceului Real din Chișinău – și, cu atât mai puțin, depozite amenajate pentru găzduirea unei “arhive istorice”; nu a creat o “Arhivă Istorică Gubernială” propriu-zisă pentru că nu a dispus, în ciuda tuturor eforturilor, de spații de depozitare adecvate pentru organizarea acesteia. În asemenea condiții, ea s-a limitat la a recomanda deținătorilor de arhive vechi să păstreze în continuare documentele istorice, punând totodată sub un strict control activitățile comisiilor lor de selecționare și preluând în propria arhivă istorică numai actele cu valoare științifică deosebită⁴⁶. Astfel, în momentul unirii cu România, “Arhiva Istorică a Basarabiei” deținea 915 dosare create în perioada 1800-1840 de către Ministerul Justiției și predate comisiei basarabene spre păstrare permanentă la Arhiva Senatorială din St. Petersburg, 60 de manuscrise armenesti din arhiva familiei Hudobașev, 203 dosare din perioada 1853-1884, provenite din Arhiva Camerei de Stat a Guberniei Basarabia, și 301 de documente din anii 1812-1886, create de Direcția de Poliție a județului Hotin⁴⁷.

Conflagrația mondială din 1914 a complicat, ca pretutindeni, problema arhivelor în teritoriul dintre Nistru și Prut, iar Revoluția din februarie 1917 a desăvârșit blocajul instituțional din anii războiului. În dezordinea și anarhia care au cuprins toate palierele vieții sociale, politice și economice, comisia științifică își suspenda ședințele, iar membrii ei sunt mobilizați în armata rusă sau se refugiază în interiorul imperiului. Colonelul P. Gore se afla pe frontul din Galiția, de unde uneori venea la Chișinău pentru a încerca împiedicarea distrugerilor de arhivă ca efect al războiului și al desființării instituțiilor statului. Eforturile sale s-au îndreptat spre salvarea Arhivei Deputaților Nobilimii, al cărei statut a devenit incert în contextul declinului clasei nobiliare din anii revoluției și ai reformelor ce i-au urmat. Jafurile și distrugerile de arhivă au putut fi temperate odată cu instituirea Sfatului Țării și

⁴⁴ A se vedea Virginia Isac, *Sever Zotta – arhivist. Simple note*. “Arhiva genealogică” 2/7 (1995), 1-2, p. 199-208 (201-202).

⁴⁵ Petronel Zahariuc, *Paul Gore*, “Arhiva genealogică” 3/8 (1996), 3-4, p. 13-19 (17).

⁴⁶ I. N. Halippa, *Отчетъ о деятельности Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии за 1902-1903 годы*, în *Idem, Труды cit.*, III, p. 532-549 (535).

⁴⁷ *Ibidem*; a se vedea și *Idem, Отчетъ о деятельности Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии за 1900--1901 годы. Составилъ Правитель Дель П.Н. Халиппа*, în *Idem, Труды cit.*, II, p. 451-474 (453).

proclamarea Republicii Democratice Moldovenești la 2 decembrie 1917, și, mai ales, începând din ianuarie 1918, în contextul prezenței militare românești în Basarabia. Cu toate acestea, nu au putut fi evitate risipirea arhivelor curților boierești (dispărute complet în vara tragică din 1940) și distrugerea arhivelor Cancelariei Guvernului Republicii Moldovenești, ale Corpului de Jandarmi ori ale Siguranței Statului din Basarabia⁴⁸.

Pe de altă parte, “mai mult decât orice alt eveniment contemporan”⁴⁹, războiul mondial din 1914-1918 a accentuat rolul primordial al arhivelor în cunoașterea istoriei popoarelor și în argumentarea drepturilor și revendicărilor lor teritoriale și naționale, în fine în asigurarea intereselor materiale și morale ale cetățenilor. Tezaurul documentar al statelor europene și, de asemenea, cel specific colecțiilor particulare au dobândit statut de “bun național”, iar instituțiile de arhivă au inițiat o intensă activitate, vizând prelucrarea, păstrarea și conservarea lui și, pe cât posibil, impunerea unei organizări și practici de lucru unitare în arhivele de stat.

Între 27 martie și 27 noiembrie 1918, Basarabia a beneficiat de un statut de autonomie în cadrul României întregite, având un guvern (Consiliul Directorilor Generali) și un Sfat al Țării, instituții judecătorești proprii și organisme de unificare administrativă, toate creatoare de arhive ce urmau să alcătuiască, alături de stocul documentar produs de instituțiile țariste, patrimoniul istoric al Basarabiei. România și-a propus să integreze “arhivistic” noile provincii prin înființarea filialelor Arhivelor Statului, rezervând Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei misiunea de a spori și completa arhivele guvernamentale de la Chișinău cu fonduri și colecții deținute de diverse autorități publice sau instituții și persoane private. Prin *Nota* semnată de Petre Cazacu⁵⁰ la 29 mai 1918, P. Gore era însărcinat “a cerceta fără nicio împiedicare toate arhivele din Basarabia și a lua toate măsurile legale și necesare pentru buna păstrare a tuturor actelor și documentelor a căror însemnătate D-sa o va aprecia. Toate autoritățile civile și militare și toți deținătorii de arhive sunt datori a da D-lui P. Gore tot ajutorul și tot sprijinul lor pentru îndeplinirea datoriei D-sale științifice și naționale”⁵¹.

În vara anului 1918, Dimitrie Onciul a întreprins prima sa vizită oficială la Chișinău, finalizată cu întocmirea unui amplu raport referitor la situația arhivelor Basarabiei, înaintat ministrului Culturii și Instrucțiunii Publice. Directorul Arhivelor Statului s-a convins de precaritatea stării în care se afla cea mai importantă arhivă locală, Arhiva Administrației Basarabiei, depozitată

“în subsolul Directoratului de Interne, unde dosarele se păstrează în rafturi de lemn, în camere întunecoase cu ferestre fără obloane de fier, alături de locuințele servitorilor localului, având intrarea comună cu bucătăria [...] încredințată îngrijirii unui singur funcționar, vechiului custode al ei, dl. Romanovski, care

⁴⁸ A se vedea Constantin Moisil, *Problema arhivelor românești*, București 1937, p. 17.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 2.

⁵⁰ Împuternicit al guvernului român și președinte al Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei.

⁵¹ ANR, fond *personal Gore Paul*, ds. 11/1901-1930, f. 6.

vorbește și românește. Acesta nu are cancelarie proprie, ci numai o masă în depozit, la care își face lucrările la lumina slabă a ferestrei din subsol...”⁵²

Apreciind că organizarea unui serviciu al arhivelor la Chișinău era “una din lucrările cele mai urgente”, D. Onciul a determinat, printre altele, reluarea activității Comisiei Guberniale Științifice a Arhivelor Basarabiei – sub denumirea “Comisia Arhivelor Basarabiei” –, cu principala îndatorire “de a supraveghea serviciul arhivelor și de a lua măsurile convenite pentru continuarea lucrărilor și publicațiilor începute de fosta Comisiune”⁵³. Aceasta echivala, practic, cu recunoașterea meritelor fostei comisii, a cărei experiență trebuia folosită de viitoarea filială a Arhivelor Statului în provincie. D. Onciul a considerat indicată numirea lui P. Gore în fruntea noii comisii, portretizat astfel: “[...] cunoscător bun al istoriei și al genealogiei familiilor românești din Basarabia, care vorbește și scrie corect românește și are cel mai viu interes pentru istoria și cultura națională, cum dovedește bogata bibliotecă românească și istorică, o colecție de documente și acte istorice basarabene ce posedă.”⁵⁴ Dintre membrii comisiei științifice guberniale, D. Onciul a propus includerea în Comisia Arhivelor Basarabiei a lui I. Halippa (exilat de către regimul țarist în Ucraina), și a lui I. Frățiman (profesor de istorie și geografie la Școala Normală din Soroca, unde ajunsese, la rândul său, după o peregrinare de 13 ani prin guberniile din nordul Rusiei). Au mai fost cooptați Sterie Stinghe (fost arhivist la Arhiva municipală din Brașov), G. Coriolan (fost ajutor de arhivar la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București) și Leon Boga⁵⁵, ulterior arhivar-șef al sucursalei din Chișinău a Arhivelor Statului și secretar al Comisiei Arhivelor Basarabiei⁵⁶. Mai târziu în comisie au fost cooptați D. Munteanu-Râmnic, profesor la Liceul nr. 3 din Chișinău (înlocuitorul lui Sterie Stinghe, care demisionase), precum și acad. Ștefan Ciobanu, filolog, și Vespasian Erbiceanu, prim-președintele Curții de Apel din Chișinău.

⁵² Idem, DGAS, ds. 6/1918, f. 15.

⁵³ *Ibidem*, f. 2.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 14.

⁵⁵ Leon (Nida) T. Boga, aromân născut la 16 ianuarie 1886 în satul Veles (Macedonia), a ajuns ca militar în Basarabia Primului Război Mondial, devenind publicist, jurnalist și profesor de limba română la Chișinău. A editat o serie de publicații (*Săptămâna*, *Pagini Basarabene*, ziarul Fundației Culturale Regale Principele Carol, *Cuvânt Moldovenesc*, *Moldova de la Nistru*, *Poetul*), a fost redactor pentru Basarabia al ziarului *România*, colaborând la publicații locale (*Școala Basarabiei*, *Arhivele Basarabiei*, *Viața Basarabiei* etc.); ca director la Arhivele Statului din Chișinău, a tipărit 20 de volume de *Documente Basarabene* (Chișinău 1928-1938); autor al unor importante monografii (*Populația Basarabiei*, Chișinău 1926; *A doua ocupație rusească a Țărilor Române după arhiva ministerului justiției din Moscova*, Chișinău 1930; *Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812*, Chișinău 1932), sau studii semnate alături de istoricul I. Minea (*Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul secolului al XVI-lea și Despre Ioan, mare ban de Craiova și ceva despre Mihai Viteazul*), a editat la Chișinău lucrări capitale pentru literatura românească din Basarabia (*Alexandru Donici: Fabule*, 1936; *Ioan Sârbu: Fabule...*, 1936; *Alexei Mateevici: Poezii. Traduceri*, 1937; *Poezii...*, 1938).

⁵⁶ ANR, DGAS, f. 12.

La sfârșitul lui 1918, Direcția Generală a Arhivelor Statului a avansat un model de organizare a filialei Arhivelor Statului din Basarabia, potrivit căruia Arhiva Directoratului de Interne al Basarabiei (fosta Arhivă a Administrației Basarabiei), cuprinzând dosarele și actele mai vechi de 30 de ani, urma să fie declarată "Arhivă a Statului" și subordonată Direcției Generale a Arhivelor Statului din București, în timp ce "documentele mai noi, de 30 de ani încoace, vor rămâne ca arhivă a Directoratului", la care "se vor adăuga mai târziu succesiv dosarele și actele mai vechi de 30 de ani ale celorlalte directorate și autorități, întrucât se vor găsi că prezintă un interes istoric"⁵⁷. Vor trebui să treacă însă patru ani până la apariția deciziei Ministerului de Interne prin care se va dispune ca arhiva deținută de Directoratul de Interne să fie predată Arhivelor Statului. Abia la 12 martie 1923, în baza procesului-verbal de predare-primire încheiat între "arhivarul general" al Directoratului de Interne, I. Romanovski, și directorul sucursalei basarabene a Arhivelor Statului, L. T. Boga, "întreaga Arhivă Generală Rusă [...], împreună cu Arhiva fostei Direcțiuni Guberniale pentru chestiunile țărănești, trece la Arhivele Statului din Basarabia..."⁵⁸ La 25 aprilie 1923 este preluată Arhiva Senatorilor și Arhiva Adunării Deputaților Nobilimii, iar în 1925, odată cu abrogarea condițiilor unirii, în conformitate cu prevederile Legii Arhivelor, la Arhivele Statului din Chișinău s-au depus 42 de dosare cu valoare istorică, create de instituțiile Republicii Democratice Moldovenești (Sfatul Țării, Comisia Agrară basarabeană și Comisia de Lichidare a Sfatului Țării)⁵⁹. Cu toate acestea, în absența unor sancțiuni ferme stipulate de Legea Arhivelor din 1925, ori a unor ordonanțe și jurnale speciale date de Consiliul de Miniștri, o parte substanțială a arhivelor instituțiilor menționate a rămas la persoane particulare, la foști directori generali, deputați ai Sfatului Țării, funcționari publici și guvernamentali ș. a.

Inițiatorii revitalizării Comisiei Arhivelor Basarabiei nu i-au trasat acesteia atribuții precise și competențe clar delimitate în raportul cu Sucursala Arhivelor Statului. Atât comisia (pusă în subordinea directă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, dar "numită pentru serviciul Arhivelor Statului" din Chișinău, dependent de DGAS), cât și filiala au fost înființate prin decizie ministerială la recomandarea directorului general al Arhivelor Statului, dar fără a se lua în considerare opiniile exprimate de foștii membri ai Comisiei Științifice a Arhivelor Basarabiei. P. Gore a înaintat în 1923 un proiect propriu de organizare a Comisiei Arhivelor Statului. În viziunea sa, comisia și nu sucursala trebuia să se preocupe de cercetarea sistematică, de păstrarea și clasificarea colecțiilor arhivistice, a actelor și dosarelor deținute de Arhivele Statului din Chișinău, "cari vor fi astfel inventariate și catalogate în registre speciale, încât să poată fi cu ușurință consultate și puse la îndemâna celor ce au nevoie de ele pentru studii"⁶⁰. P. Gore susținea că cei cinci membri și secretarul comisiei ar fi trebuit să fie numiți prin decizia specială a ministerului Instrucțiunii Publice, la recomandarea directorului general al Arhivelor

⁵⁷ *Ibidem*, f. 8.

⁵⁸ *Ibidem*, ds. 7/1923, f. 20.

⁵⁹ *Ibidem*, ds. 6/1938, f. 108-109.

⁶⁰ *Ibidem*, ds. 7/1924, f. 46.

Statului, iar președintele și casierul să fie aleși neapărat din rândul membrilor comisiei pe o perioadă de trei ani, și nu desemnați de către directorul general al Arhivelor Statului. În timp ce D. Onciul a rezervat șefului Arhivelor Statului din Chișinău (L. T. Boga) rolul de secretar al Comisiei Arhivelor, în proiectul lui P. Gore acesta era direct subordonat președintelui comisiei, menit să “execute toate dispozițiile Comisiunii în direcțiunea păstrării, complectării și buneii orînduirii a arhivei istorice” și să “pună la dispoziția Comisiei orice documente sau dosare i s-a cere...”⁶¹

Graba cu care în vara lui 1918 s-a organizat la Chișinău serviciul de arhivă, modalitatea și criteriile avute în vedere au condus în scurt timp la un “bicefalism” adesea generator de competiție și stări conflictuale între cele două instituții. Buna evoluție a fost perturbată în plus și de tergiversările Ministerului Instrucțiunii Publice în privința fixării bugetului sucursalei și comisiei. Ambele au înaintat directorului general al Arhivelor Statului numeroase sesizări și rapoarte în legătură cu neplata diurnelor și a salariilor în perioada august 1918-februarie 1919, precum și cu neaprobarea sumei destinate costurilor instalării comisiei arhivelor într-un sediu revendicat de Prefectura Chișinău⁶². Toate acestea l-au determinat pe P. Gore să își exprime amărăciunea față de ceea ce el numea o “neglijență obicinuită față de Basarabia”. Savantul avea în vedere, printre altele, numeroasele cazuri de distrugere de arhivă, care nu au încetat în Basarabia nici după unirea cu România. Comisia a contribuit într-o oarecare măsură la limitarea fenomenului vânzării arhivelor vechi rusești către comercianții de hârtie, acuzând adesea nepăsarea guvernului și neputința autorităților locale basarabene și încercând pe cât posibil să răscumpere documentele⁶³. “Guvernul român de atunci”, conchidea P. Gore, “ca toate guvernele române cari au fost pe urmă, n-a arătat deloc nici un interes pentru studierea serioasă, inventarierea și clasarea instituțiilor rusești găsite de dânsul în Basarabia, tot așa cum el nu s-a interesat niciodată cine și unde anume lucra în această «gubernie rusească» înaintea izbucnirii revoltei rusești.”⁶⁴.

Ultimul proiect al regulamentului de organizare și funcționare a Comisiei Arhivelor Basarabiei, expediat ministrului Instrucțiunii de către P. Gore, V. Erbiceanu și Șt. Ciobanu, datează din 20 martie 1923. Autorii au făcut un amplu istoric al activității comisiilor științifice rusești anterioare Revoluției din 1917, propunând un nou statut și un nou program. Problema care a iscat cele mai aprinse discuții a avut în nucleul său atribuirea către comisie a rolului de unică autoritate arhivistică; președintele acesteia ar fi trebuit să cumuleze și funcția de director al Sucursalei Arhivelor Statului din Chișinău. Prevederile din proiectul de regulament relative la asumarea prerogativei de control asupra activității tuturor funcționarilor filialei în materie de “inventariere, clasificare și sistemul de catalogare alfabetică a dosarelor, a pieselor și a colecțiilor arhivare, raportând Direcției generale ori ce

⁶¹ *Ibidem*, f. 47.

⁶² *Ibidem*, ds. 7/1919, f. 1-2, 4-7.

⁶³ Idem, fond *personal Gore Paul*, ds. 11/1901-1930, f. 22; a se vedea și Grigore Avakian, *Arhivele rusești din Cetatea-Albă și importanța lor pentru istoria românilor*, “Revista Arhivelor” 1 (1924-1926), 1-3, p. 189-200.

⁶⁴ P. Gore, *Despre Nobilime* cit., p. 185.

abateri sau neglijență ar semnala în această privință” au redus până la anulare șansele lui de a fi promovat⁶⁵. După decesul lui D. Onciul (la finele anului 1923), comisia a expediat proiectul de regulament, însoțit de o scrisoare a lui P. Gore, noului director general al Arhivelor Statului, atrăgând atenția asupra “situației false [pe] care [o] are comisia față de Arhivele Statului”, ceea ce “anulează orice rost al Comisiunii, lipsită de toate drepturile așa de naturale și esențiale pentru desfășurarea activității ei”⁶⁶. Soarta actelor citate mai sus a fost pecetluită de o însemnare laconică a lui C. Moșil: “Nu sunt de părere că acolo unde există o direcțiune a Arhivelor Statului să mai fie și o comisiune pentru Arhive. Se dă numai prilej de conflicte și amestec de atribuțiuni...” (7 ianuarie 1924)⁶⁷. Patru luni mai târziu, “nefiind precizate atribuțiile ei și neprimind nici un răspuns” la proiectul lor, P. Gore și Șt. Ciobanu și-au înaintat demisiile din calitatea de membri ai Comisiei Arhivelor Basarabiei, cu exprimarea regretului că “această Comisiune, care ar fi avut menirea să cerceteze actele din Arhivele Basarabiei, ar fi putut timp de șase ani de când este înființată să dea la iveală multe lucrări interesante sub raportul istoric și social-economic românesc, dar, în situația în care a fost pusă, nu a putut face absolut nimic”⁶⁸.

În concluzie, în scurtul interval de autonomie al Basarabiei de după unire, preocupările științifice ale Comisiei Arhivelor sale au coincis cu măsurile de integrare multilaterală a provinciei în cadrul statului român. În fapt, ceea ce s-a petrecut a fost simpla extindere a instituțiilor Vechiului Regat în Basarabia, cu desconsiderarea specificului și realităților locale. La Chișinău s-a înființat o filială a Arhivelor Statului bucureștene, însă atribuțiile organismelor de autoritate arhivistică nu au fost precizate explicit. Stările conflictuale și anormalitatea în raporturile membrilor comisiei cu conducerea sucursalei, mult vehiculate în epocă, au fost generate și își găsesc explicația în tendința ambelor părți de a se preocupa nemijlocit și exclusiv de îndrumarea și organizarea cercetărilor științifice sistematice în arhivele Basarabiei. Atât comisia, cât și sucursala au fost înființate prin decizie ministerială, la recomandarea directorului DGAS, fără a se ține seama de opiniile critice la adresa concepției defectuoase a administrării de tip centru-periferie a arhivelor, exprimate de foștii membri ai comisiei (mai ales de către P. Gore) și concretizate în numeroase memorii și proiecte de organizare, din păcate ignorate de forurile centrale de decizie.

Centralismul în administrarea arhivelor, obtuzitatea față de utilitatea unei comisii științifice a arhivelor și față de constituirea unei arhive istorice basarabene, starea permanentă de conflict cu sucursala DGAS de la Chișinău, blocând orice inițiativă a membrilor Comisiei Arhivelor Basarabiei, au făcut ca în 1923 aceasta să își înceteze existența, fără ca programul său științific să fie continuat.

Studierea și fructificarea experienței fostei comisii științifice din Basarabia devine o problemă de actualitate astăzi, cu atât mai mult cu cât “Consiliul Științific al Arhivelor Naționale”, stipulat de legea în vigoare, rămâne o simplă prevedere fără

⁶⁵ ANR, DGAS, ds. 7/1924, f. 49.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 44.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 43.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 48.

aplicabilitate, iar de puțin timp structura organizatorică a Arhivelor Naționale ale României este privată de Arhiva Națională Istorică Centrală.

The Beginnings of the Archival Studies in the Territory between Pruth and Dniester: the Scientific Governmental Commission of the Bessarabian Archives (1898-1923)

(abstract)

By gathering reflections and theorizations inspired by the study of the archival documents, along with a consistent specialized bibliography primarily in Russian language, the study has in intention to investigate the context of the emergence and evolution of the archival studies in Bessarabia. The main purpose of the topic comes into being through the knowledge and turning to account of the positive experiences of the past and in case of need through their methodological approach.

The issue stands under the impact of the reforms promoted in Russia, initiated to the end of the 19th century by circles of the intellectuals of liberal position inside the Imperial Academy of Sciences. Their main desideratum referred to the exploration and use of the spiritual heritage by the foundation of the archaeographical and archaeological scientific commissions and of the historical archives in the governmental counties.

In the governmental county of Bessarabia, the theoretical researches in the field, the systematic exploration and the scientific conservation and turning to account of the archival pieces gained consistency through the agency of the Scientific Commission of the Archives. It is about a regional historical-archaeological and archival organical structure, having the foundation of the historical archive of Bessarabia and the study of the historical past as main directions of activity. The commission worked in the period between 1889 and 1923 and edited three volumes of works, guided and promoted the scientific research, which it popularized by setting up museums and by organizing various exhibitions and conferences, adopted the measures necessary for the conservation of the historical monuments. After the union between Bessarabia and the Romanian Kingdom, its vast experience was used by the State Archives branch in Chișinău (1918-1940) and the Chișinău Regional Directorate of the State Archives (1941-1944).